

10.48315/QGL.2025.516721.1216

فصلنامه «دولت و حقوق»، سال ششم، شماره چهارم (پیاپی ۲۲)، زمستان ۱۴۰۴، صص. ۱۶۹-۱۹۲

مسئولیت کیفری شهرداری‌ها ناشی از عدم جمع‌آوری سگ‌های پرسه‌زن؛ مبانی، چالش‌ها و رویه قضایی

هادی کرامتی‌معز*

محمد جواد فرج‌زاده دهکردی**

محمد شوشتری ثانی***

نوع مقاله: علمی- پژوهشی

چکیده

شهرداری‌ها به‌عنوان نهادهای عمومی غیردولتی، طبق ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، موظف به حفظ نظم، بهداشت و امنیت عمومی هستند. افزایش حضور سگ‌های پرسه‌زن در مناطق شهری، به‌عنوان تهدیدی علیه سلامت و ایمنی شهروندان، می‌تواند پیامدهای جانی و مالی در پی داشته باشد. این پژوهش با هدف بررسی مسئولیت کیفری شهرداری‌ها در صورت ترک فعل در جمع‌آوری این حیوانات، به تبیین مبانی مختلف این مسئولیت پرداخته است؛ از جمله مبانی قانونی (تکلیف مقرر در ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها)، مبنای ضرر (قاعده لاضرر و لاضرار و لزوم جلوگیری از ورود خسارت به غیر)، مبنای حفظ نظم و امنیت عمومی (وظیفه پیشگیری از تهدیدها علیه جامعه)، مبنای ترک فعل مجرمانه (قصور در انجام وظیفه قانونی که منجر به نتیجه زیان‌بار شود) و مبنای تقصیر (بی‌احتیاطی یا بی‌مبالائی مقامات شهری در برابر وضعیت خطرناک). در ادامه، چالش‌هایی چون ابهام در احراز رابطه علیت، ضعف تقنین در خصوص مدیریت سگ‌های پرسه‌زن و تعدد نهادهای متولی مورد تحلیل قرار گرفته است. همچنین بررسی رویه قضایی نشان می‌دهد که اگرچه برخی آرا مسئولیت شهرداری‌ها را پذیرفته‌اند، اما نبود وحدت رویه و برداشت‌های متفاوت قضات، کارایی این مسیر را محدود کرده است. در پایان، پیشنهادهایی همچون اصلاح ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی برای تصریح مسئولیت نهادهای عمومی، تدوین قانون جامع مدیریت حیوانات پرسه‌زن، پیش‌بینی ضمانت اجرای مشخص برای اشخاص حقوقی، راه‌اندازی سامانه گزارش ترک فعل و آموزش حقوقی به مدیران شهری، برای ارتقای پاسخگویی و پیشگیری از وقوع آسیب‌ها ارائه شده است.

واژگان کلیدی

مسئولیت کیفری، اشخاص حقوقی، شهرداری‌ها، ترک فعل، سگ‌های پرسه‌زن.

* استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران (نویسنده مسئول).
keramatihadi@ut.ac.ir

** کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران.
farajzadeh.javad@ut.ac.ir

*** دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق کیفری جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران.
Shoshtari.mohamma@ut.ac.ir

مقدمه

حفظ نظم و بهداشت عمومی یکی از وظایف اساسی شهرداری‌ها در مدیریت شهرها است. یکی از معضلاتی که در بسیاری از شهرهای ایران مشاهده می‌شود، افزایش تعداد سگ‌های پرت‌سوز است. به‌مرورزمان و افزایش روبه‌رشد و بی‌قاعده جمعیت این سگ‌ها، علاوه بر ایجاد نگرانی در اذهان شهروندان راجع به مسائل بهداشتی و امنیتی مربوط به این حیوانات، موجب بروز چالش‌های متعدد و جدی برای نهادهای عمومی به‌خصوص شهرداری‌ها شده است.

حضور سگ‌های پرت‌سوز در فضاهای شهری، پیامدهایی فراتر از یک معضل صرفاً زیست‌محیطی دارد. این حیوانات در صورت فقدان مدیریت مؤثر، به تهدیدی چندوجهی برای سلامت، امنیت و اقتصاد شهری تبدیل می‌شوند (محمدنژاد، ۱۴۰۲: ۳۵). از منظر اجتماعی، افزایش جمعیت سگ‌های پرت‌سوز موجب تشدید احساس ناامنی، کاهش اعتماد عمومی به مدیریت شهری و تضعیف مشارکت اجتماعی می‌شود (غیاثوند، ۱۳۹۹: ۳؛ Suljevic et al, 2023: 1217). از بعد بهداشتی، انتقال بیماری‌هایی چون هاری و لبتوسپیروز به‌عنوان خطرات جدی شناخته شده‌اند (محمدی، ۱۳۹۹: ۱؛ هدایتی‌زاده عمران و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۱۸). در حوزه زیست‌محیطی، آسیب به تنوع زیستی و آلودگی منابع طبیعی ازجمله پیامدهای ملموس هستند (عسگری و دیگران، ۱۴۰۱: ۴۳). افزون بر آن، حضور این حیوانات می‌تواند باعث افت ارزش املاک، کاهش رغبت گردشگران و افزایش هزینه‌های درمانی شود (Grennan & Fielding, 2008: 2). مجموعه این آثار، ضرورت ورود نظام حقوق کیفری به موضوع و شناسایی مسئولیت نهادهای عمومی ازجمله شهرداری‌ها را دوچندان می‌سازد.

سگ‌های پرت‌سوز، به دلیل عدم نظارت و جمع‌آوری مؤثر، می‌توانند تهدیدهای جدی برای سلامت و امنیت عمومی شهروندان ایجاد کنند. حملات فیزیکی به افراد، انتقال بیماری‌ها و بروز حوادث ناشی از حضور این حیوانات در اماکن عمومی ازجمله خطرانی هستند که می‌تواند سلامت و آرامش جامعه را مختل کند (محمدنژاد، ۱۴۰۳: ۳). از این رو در پژوهش حاضر، مسئله مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و به‌خصوص شهرداری‌ها مطرح خواهد شد.

در گذشته تمرکز قوانین کیفری ایران مشخصاً بر اشخاص حقیقی متمرکز بوده است؛ اما با اصلاحات و تغییرات انجام گرفته در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، مسئله به‌رسمیت شناخته‌شدن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مطرح شد و شهرداری‌ها به‌عنوان یکی از اشخاص حقوقی

می‌توانند واجد مسئولیت کیفری باشند^۱. به بیان دیگر این قانون، ضمن پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قامت یک نظریه، مسیر را در شناسایی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی عمومی در برابر اقدامات تصدی‌گرایانه، هموار کرده است (محمدی و خانی‌زاده، ۱۳۹۲: ۲).

در سال‌های اخیر، رویکردی تحت عنوان آزادی حیوانات در برابر سیاست‌های حذف و جمع‌آوری حیوانات شهری مطرح شده است. این رویکرد بر حق حیوانات برای زیستن و رهایی از آزار تأکید دارد^۲؛ با این حال، در عمل، گاه با وظیفه شهرداری‌ها در حفظ نظم، بهداشت و امنیت عمومی در تعارض قرار می‌گیرد. در چنین شرایطی، رها بودن بی‌ضابطه حیوانات می‌تواند سلامت و امنیت عمومی را به خطر انداخته و خسارات مالی و جانی به بار آورد. از این رو، شهرداری‌ها ناگزیرند میان حق حیوانات بر حیات و حق شهروندان بر امنیت و سلامت، توازن معقول ایجاد کنند. تجربه بسیاری از کشورها نشان می‌دهد که اتخاذ رویکردهای میانه همچون اجرای طرح‌های عقیم‌سازی و واکسیناسیون، نگهداری حیوانات در پناهگاه‌ها و بهره‌گیری از همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد، می‌تواند هم با اصول حمایت از حیوانات سازگار باشد و هم تکالیف قانونی شهرداری‌ها را تحقق بخشد.

باتوجه به مطالب ارائه شده، مسئله سگ‌های پرسه‌زن، امروزه به یک چالش جدی در زمینه‌های گوناگون حقوقی، اجتماعی و اخلاقی تبدیل شده است. از یک طرف، نهادهای عمومی و به‌خصوص شهرداری‌ها وظیفه دارند که به‌موقع و در سریع‌ترین زمان ممکن به این مسئله رسیدگی کرده و به حل مشکلات ناشی از این مسئله اقدام یا حتی از این گونه آسیب‌ها جلوگیری نمایند (عسگری و دیگران، ۱۴۰۱: ۴۸)؛ ولی از طرف دیگر، رعایت حقوق این حیوانات نیز چالشی جدی است؛ لذا پرسشی که نگارندگان در پی پاسخ‌گویی به آن هستند این است که شهرداری‌ها،

۱. ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرم می‌شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست».

۲. حمایت از گونه‌های حیوانی یکی از موضوعات مهم در حوزه‌های دینی و علوم جنایی است که در سال‌های اخیر توجه بیشتری به آن شده است. جرم‌شناسی‌های انتقادی نوین به‌وسیله آموزه‌های جرم‌شناسی سبز و جرم‌شناسی فرهنگی سبز، جرم‌شناسی گونه‌های جانوری، جرم‌شناسی حیات وحش، جرم‌شناسی تغییر اقلیم و آسیب اجتماعی‌شناسی (زیمولوژی) با نقد و تحلیل ساختارهای اجتماعی و اقتصادی، رفتارهای مخرب و بی‌رحمانه انسان‌ها و دولت‌ها نسبت به گونه‌های حیوانی را به چالش می‌کشد و به دنبال ارائه راهکارهایی برای پیشگیری از جرایم علیه حیوانات و حفاظت از آن‌ها است (برای اطلاعات بیش‌تر ر. ک. به کرامتی معز، ۱۴۰۳: ۹۴-۱۰۳؛ کرامتی معز و زند راد مجرد، ۱۴۰۳: ۵۲-۳۹).

به‌عنوان یک نهاد عمومی، در قبال آسیب‌هایی که از ناحیه سگ‌های پرسه‌زن به شهروندان وارد می‌شود، مسئولیت کیفری دارند؟ و در صورت وجود چنین مسئولیتی، محدوده و مبنای قانونی آن چیست؟

اثرگذاری گسترده مسئله سگ‌های پرسه‌زن در ابعاد اجتماعی و زیست‌محیطی، ضرورت بررسی آن از منظر حقوقی را نمایان می‌سازد؛ از این‌رو، این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، به تحلیل مسئولیت کیفری شهرداری‌ها به‌عنوان یکی از اشخاص حقوق عمومی^۱ در قبال عدم جمع‌آوری این حیوانات پرداخته و با اتکا به قوانین موجود، آرای قضایی و تجارب دیگر کشورها، پیشنهاداتی در جهت بهبود وضعیت کنونی ارائه می‌دهد.

۱. تحقق مسئولیت کیفری شهرداری‌ها در قبال سگ‌های بی‌سرپرست

فرض مسئولیت مدنی برای شهرداری‌ها در قبال آسیب‌های سگ‌های پرسه‌زن، به‌تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی تأمین امنیت و رفاه شهروندان باشد و هدف جبران خسارت زیان‌دیدگان را نیز نمی‌تواند تأمین کند. در چنین شرایطی، ضرورت بررسی و پذیرش مسئولیت کیفری برای شهرداری‌ها، بیش‌ازپیش خود را نمایان می‌سازد. ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به امکان‌سنجی تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی می‌پردازد. این ماده زمانی برای شخص حقوقی قائل به مسئولیت است که جرم در راستای وظایف یا با سهل‌انگاری در انجام وظایف قانونی رخ دهد. همچنین، شرط اساسی در جرائم ناشی از ترک فعل، وجود الزام قانونی است (محسنی و نیکومنظری، ۱۳۹۶ [الف]: ۲۳۹).

در این راستا، یکی از زمینه‌های تحقق مسئولیت، توجه به تکلیف صریح شهرداری‌ها در قانون است. ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، به‌ویژه بند ۱۵ آن، جمع‌آوری و مدیریت حیوانات پرسه‌زن را از جمله وظایف شهرداری‌ها دانسته است؛ بنابراین، زمانی که شهرداری‌ها در انجام این وظایف اهمال ورزند و این قصور منجر به آسیب به شهروندان شود، امکان تحقق مسئولیت کیفری وجود دارد.

البته این مسئولیت در عمل می‌تواند هم جنبه مدنی و هم جنبه کیفری پیدا کند. از منظر مدنی، شهرداری‌ها در برابر شهروندانی که به دلیل حمله سگ‌های پرسه‌زن آسیب دیده‌اند، ملزم به جبران خسارت هستند. براساس تبصره ماده ۱۴ قانون مجازات اسلامی، در صورت اثبات تقصیر شهرداری

۱. قانون فهرست نهادها و مؤسسات عمومی غیردولتی مصوب ۱۳۷۳ بیان نموده است: «ماده واحده- واحدهای سازمانی مشروحه زیر و مؤسسات وابسته به آنها، مؤسسات و نهادهای عمومی غیردولتی موضوع تبصره ماده ۵ قانون محاسبات عمومی کشور مصوب ۱۳۶۶ می‌باشند: ۱- شهرداری‌ها و شرکت‌های تابعه آنان مادام که بیش از ۵۰ درصد سهام و سرمایه آنان متعلق به شهرداری‌ها باشد...»

یا قصور در اقدامات پیشگیرانه، امکان صدور حکم به پرداخت دیه، غرامت یا خسارات مالی و غیرمالی وجود دارد (الهامی اطهر، ۱۴۰۲: ۳۳۰).

در بسیاری از حوادث عمومی، علاوه بر عوامل فردی، عوامل نهفته در ساختار شخص حقوقی، مانند تصمیمات نادرست یا ضعف مدیریتی نیز نقش دارند که قابل‌انتساب به شهرداری‌ها به‌عنوان شخصیت حقوقی است (موسوی مجاب و رفیع‌زاده، ۱۳۹۴ [الف]: ۱۹۳). این مسئولیت می‌تواند از منظرهای مختلف، مانند مسئولیت مافوق یا کارفرما، مسئولیت ناشی از تقصیر در واکنش یا مسئولیت مبتنی بر پذیرش قدرت بدون اتخاذ تدابیر پیشگیرانه، تفسیر و تبیین شود (شریفی، ۱۳۹۷: ۱۰۰-۱۱۴).

ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، اشخاص حقوقی را در صورت بروز سهل‌انگاری نسبت به وظایف محوله قانونی که منجر به مخاطرات جدی شود، مسئول شناخته است. در جرایم غیرعمدی ناشی از بی‌احتیاطی مأموران، اگر عدم نظارت مقامات مافوق اثبات شود، مسئولیت متوجه شخص حقوقی خواهد بود (قیوم‌زاده و دیگران، ۱۴۰۱: ۸۴۶). از همین استدلال می‌توان برای شناسایی مسئولیت کیفری شهرداری‌ها استفاده کرد؛ زیرا بی‌مبالاتی آن‌ها در جمع‌آوری سگ‌های پرت‌زن و حفظ سلامت عمومی، در مواردی با شرایط مسئولیت کیفری تطبیق دارد. برای نهادهایی چون شهرداری‌ها، مسئولیت کیفری ناظر بر وظایف محوله به این نهاد است و چنانچه نماینده شهرداری وظایف مقرر در قانون را نقض کند و این نقض یا ترک فعل به شهرداری منتسب باشد، مسئولیت کیفری متوجه شخص حقوقی خواهد شد (قلی‌زاده، ۱۳۹۶: ۷۷). در نتیجه، چنانچه شهرداری‌ها در اجرای وظایف محوله خود قصور کنند و این امر منجر به آسیب‌دیدگی شهروندان شود، مسئولیت کیفری آن‌ها به دلیل سهل‌انگاری در مدیریت عمومی شهری، قابل‌تحقق و پیگرد خواهد بود.

۲. مبانی مسئولیت کیفری شهرداری‌ها

حضور سگ‌های پرت‌زن در شهرها نه تنها یک مسئله زیست‌محیطی یا بهداشتی صرف نیست، بلکه از منظر حقوقی و کیفری نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. بی‌توجهی به این معضل می‌تواند امنیت جسمی، روانی و بهداشتی شهروندان را به خطر اندازد و زمینه بروز خسارات جانی و مالی را فراهم کند. با توجه به جایگاه قانونی شهرداری‌ها در نظام حقوقی ایران، قصور در جمع‌آوری این حیوانات می‌تواند واجد آثار کیفری جدی باشد. مبانی این مسئولیت در چند محور اصلی قابل بررسی است.

۲-۱. مبنای قانونی (تکالیف مقرر در قانون)

یکی از نخستین مبانی مسئولیت کیفری شهرداری‌ها در این موضوع، نصوص قانونی است. قانون‌گذار در ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها تکالیف متنوعی را برای اداره شهر تعیین کرده است. از جمله این تکالیف، جمع‌آوری و دفع حیوانات پرنده است. بدین ترتیب شهرداری در قبال این موضوع دارای وظیفه‌ای صریح و قانونی است و ترک این وظیفه، نه یک انتخاب مدیریتی، بلکه نوعی تخلف از قانون محسوب می‌شود. حال اگر ترک این تکلیف موجب بروز حادثه‌ای شود، به عنوان مثال حمله یک سگ پرنده به شهروندی یا انتقال بیماری‌های، شهرداری در جایگاه یک نهاد عمومی پاسخ‌گو خواهد بود. از این رو، قصور در این زمینه، مصداق ترک فعل قانونی بوده و قابلیت پیگرد کیفری دارد. اهمیت این مبنا در آن است که مسئولیت شهرداری تنها یک تکلیف اخلاقی یا اجتماعی نیست، بلکه مستقیماً بر پایه‌ی قانون استوار است و از همین جهت بار حقوقی آن سنگین‌تر می‌شود.

۲-۲. مبنای ضرر (ضرورت جلوگیری از ورود ضرر به غیر)

قاعده فقهی و حقوقی «لاضرر و لا ضرار» از جمله اصول بنیادین نظام حقوقی ایران به‌شمار می‌رود. براساس این قاعده هیچ فرد یا نهادی حق ندارد با فعل یا ترک فعل خود موجبات ورود ضرر به دیگران را فراهم آورد. در ارتباط با موضوع حاضر، اگر شهرداری از جمع‌آوری سگ‌های پرنده غفلت کند و این غفلت موجب گازگرفتگی کودکان، انتشار بیماری یا ایجاد خسارات مالی به اموال شهروندان گردد، به نوعی موجبات ضرر فراهم آمده است. این وضعیت نشان می‌دهد که سکوت یا بی‌عملی شهرداری صرفاً یک تصمیم اداری نیست، بلکه مصداق ورود ضرر غیرمستقیم به اشخاص است. از این منظر، شهروند زیان‌دیده می‌تواند با استناد به قاعده «لاضرر»، مسئولیت کیفری شهرداری یا مدیران ذی‌ربط را مطالبه کند. بنابراین، این قاعده مبنایی جدی برای الزام شهرداری به اقدام پیشگیرانه محسوب می‌شود.

۲-۳. مبنای حفظ نظم و امنیت عمومی

شهرداری‌ها از جمله نهادهای عمومی هستند که وظیفه‌ی اصلی آن‌ها تأمین آسایش، نظم و امنیت شهری است. وجود سگ‌های پرنده نه تنها خطری برای سلامت جسمی شهروندان به حساب می‌آید، بلکه نوعی اختلال در امنیت روانی و اجتماعی ایجاد می‌کند. تصور حضور سگ‌های پرنده در معابر عمومی می‌تواند باعث ترس، اضطراب و احساس ناامنی در میان شهروندان شود. از منظر حقوق کیفری، اصل پیشگیری از جرم، یکی از مهم‌ترین وظایف نهادهای عمومی محسوب می‌شود. بدین معنا که این نهادها موظف‌اند قبل از آن که جرمی رخ دهد یا خطری به

واقعیت پیوند، اقداماتی برای جلوگیری از وقوع آن به عمل آورند. عدم جمع‌آوری سگ‌های پره‌زن می‌تواند زمینه‌ساز آسیب به کودکان، بروز بیماری‌های مشترک انسان و حیوان و حتی تهدید نظم عمومی گردد. بنابراین، عدم اقدام مؤثر شهرداری در این زمینه، قصور از وظیفه‌ی پیشگیرانه بوده و می‌تواند به عنوان ترک فعل مجرمانه مورد بررسی قرار گیرد.

۲-۴. مبنای مسئولیت ناشی از ترک فعل مجرمانه

در نظام کیفری ایران، جرم صرفاً در اثر ارتکاب یک فعل مثبت تحقق نمی‌یابد، بلکه در مواردی ترک یک فعل واجب نیز می‌تواند موجب مسئولیت شود. ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی^۱ به این موضوع پرداخته و تصریح کرده که اگر کسی تکلیف قانونی به انجام عملی داشته باشد و از انجام آن خودداری کند، در صورت بروز نتیجه زیان‌بار، مسئولیت متوجه او خواهد بود. این مبنا به روشنی قابل اعمال بر وضعیت شهرداری‌هاست، چراکه تکلیف جمع‌آوری سگ‌های پره‌زن به صورت قانونی بر عهده آن‌ها گذاشته شده است. در نتیجه، هرگونه حادثه ناشی از کوتاهی در این زمینه، مانند جرح یا فوت اشخاص، می‌تواند شهرداری یا مقامات مسئول آن را در معرض تعقیب کیفری قرار دهد. نکته مهم آن است که در اینجا ترک فعل به دلیل وجود تکلیف قانونی صریح، واجد وصف مجرمانه می‌شود و شهرداری نمی‌تواند با توجیهات اداری یا کمبود منابع از مسئولیت شانه خالی کند.

۲-۵. مبنای مسئولیت مبتنی بر تقصیر (بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی)

یکی از مهم‌ترین مبانی مسئولیت کیفری در حقوق ایران، قاعده تقصیر است. مطابق مواد ۱۴۵^۲ و ۲۹۱ قانون مجازات اسلامی، هرگاه رفتار فردی ناشی از بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی یا عدم رعایت

۱. ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی: «هرگاه کسی فعلی که انجام آن بر عهده گرفته یا وظیفه خاصی را که قانون بر عهده او گذاشته است، ترک کند و به سبب آن، جنایتی واقع شود، چنانچه توانایی انجام آن فعل را داشته باشد جنایت حاصل به او مستند می‌شود و حسب مورد عمدی، شبه عمدی، یا خطای محض است، مانند این که مادر یا دایه ای که شیر دادن را بر عهده گرفته است، کودک را شیر ندهد یا پزشک یا پرستار وظیفه قانونی خود را ترک کند.»

۲. ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی: «تحقق جرائم غیرعمدی، منوط به احراز تقصیر مرتکب است. در جنایات غیرعمدی اعم از شبه عمدی و خطای محض مقررات کتاب قصاص و دیات اعمال می‌شود.»

تبصره- تقصیر اعم از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی است. مسامحه، غفلت، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی و مانند آنها، حسب مورد، از مصادیق بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی محسوب می‌شود.

۳. ماده ۲۹۱ قانون مجازات اسلامی: «جنایت در موارد زیر شبه عمدی محسوب می‌شود:

ب- هرگاه جنایت به سبب تقصیر مرتکب واقع شود، مشروط بر اینکه جنایت واقع شده مشمول تعریف جنایت عمدی نباشد.»

نظامات دولتی باشد و منجر به ورود خسارت شود، وی مسئول خواهد بود. در موضوع حاضر، اگر شهرداری یا مدیران آن با علم به خطرات ناشی از وجود سگ‌های پرسه‌زن، هیچ اقدام مؤثری در این زمینه انجام ندهند، رفتار آنان مصداق بارز بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی خواهد بود. چنین قصوری نه تنها باعث تهدید سلامت و امنیت شهروندان می‌شود، بلکه مسئولیت کیفری برای مقامات مربوطه به همراه دارد. اهمیت این مبنا در آن است که حتی در صورت نبود نص قانونی خاص، صرف تقصیر مدیریتی و نادیده گرفتن خطرات شناخته‌شده نیز می‌تواند برای اثبات مسئولیت کافی باشد. بنابراین، شهرداری و مدیران آن موظف هستند در چارچوب تدبیر، احتیاط و مدیریت مؤثر، خطرات ناشی از سگ‌های پرسه‌زن را کاهش دهند و کوتاهی در این زمینه می‌تواند عواقب کیفری جدی به دنبال داشته باشد.

۳. عناصر تحقق مسئولیت کیفری شهرداری‌ها

دلیل این نوشتار در راستای تحقق مسئولیت کیفری برای شهرداری‌ها در قبال عدم جمع‌آوری سگ‌های پرسه‌زن، بر اصول متعددی استوار است که هدف اصلی این اصول، حفاظت از سلامت و امنیت عمومی شهروندان است. خود قانون‌گذار در ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، صراحتاً شهرداری‌ها را موظف به حفظ نظم، بهداشت عمومی و امنیت شهروندان نموده و یکی از بارزترین نمونه‌های کوتاهی شهرداری‌ها در حفظ سلامت و امنیت شهروندان، عدم جمع‌آوری سگ‌های پرسه‌زن است. با دقت در ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی این نکته برداشت می‌شود که در قبال جرایمی که ناشی از سوءمدیریت یا عدم نظارت کافی از سوی نماینده یا مدیر مربوطه، منجر به ترک فعل شود اشخاص حقوقی، مسئولیت کیفری دارند (محسنی و نیکومنظری، ۱۳۹۶ [الف]: ۲۳۹). در این زمینه، شهرداری‌ها با عدم رعایت استانداردهای لازم برای مدیریت و کنترل سگ‌های پرسه‌زن و بی‌توجهی به خطرات احتمالی، به‌عنوان نهادی قصور کننده در انجام وظایف خود، می‌تواند تحت پیگرد کیفری قرار گیرد.

یکی دیگر از مهم‌ترین دلایل شناسایی مسئولیت کیفری برای شهرداری‌ها، اطمینان از اجرای تدابیر پیشگیرانه و بهره‌گیری از ابزارهای ضروری به‌منظور کاهش آسیب‌های احتمالی و تضمین جبران خسارت‌های وارد شده به بزه‌دیدگان است (امیدی، ۱۳۹۱: ۲۲۷؛ به نقل از شریفی و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۹). همچنین با تفکر در نظرات دیگر نویسندگان، دلیل دیگر تعقیب کیفری شهرداری‌ها را می‌توان نفع اجتماعی این امر دانست. زمانی که تعداد بزه‌دیدگان یک موضوع در شمار بسیار بالایی قرار دارد، ضرورت تعقیب این نهاد بیش‌ازپیش خود را نمایان می‌سازد (جعفری، ۱۳۹۵: ۱۲ و ۱۵).

همان‌طور که اشاره شد شهرداری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای شهری، نقش اساسی در حفظ نظم و امنیت شهروندان ایفا می‌کند و عدم شناسایی مسئولیت کیفری برای این نهاد در قبال مدیریت سگ‌های پرسه‌زن می‌تواند به چالش‌های جدی برای شهروندان منجر شود (نوروزی و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۳۸)؛ بنابراین تحقق مسئولیت کیفری شهرداری‌ها علاوه بر تضمین امنیت شهروندان، در راستای افزایش بازدارنده‌ای و پیشگیری از اتفاقات مشابه، نقش خواهد داشت.

در نهایت می‌توانیم بگوییم که عدم اقدام مناسب و به‌موقع شهرداری‌ها در اجرای وظایف قانونی محوله در زمینه امنیت عمومی به‌ویژه وظایف مربوط به جمع‌آوری سگ‌های پرسه‌زن می‌تواند مبنای اصلی مسئولیت کیفری این نهاد باشد و آن را تحت پیگرد قرار دهد. برای شناسایی و تحقق مسئولیت کیفری شهرداری‌ها در قبال عدم مدیریت و جمع‌آوری سگ‌های پرسه‌زن، ضمن بررسی عناصر سه‌گانه، وجود رابطه علیت نیز مهم است که بررسی می‌شود.

۳-۱. عنصر قانونی

مراد از عنصر قانونی، وجود یک مبنای قانونی برای الزام شهرداری‌ها است. در این زمینه، بند ۱۵ ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها و دستورالعمل کنترل جمعیت سگ‌های ولگرد مصوب ۱۳۸۷ نقش اصلی را در این عنصر ایفا می‌کنند. عده‌ای بر این باورند که شهرداری‌ها تنها در قبال حیوانات خیابانی مبتلا به امراض واگیر یا مضر مسئولیت دارد (الهامی اطهر، ۱۴۰۲: ۳۲۹)؛ اما براساس نظر نویسندگان این پژوهش، این مقررات منعی برای شمول سگ‌های پرسه‌زنی که مبتلا به امراض واگیر یا غیرمضر باشند ایجاد نمی‌کند؛ زیرا حفظ امنیت و سلامت عمومی جامعه، مستلزم مدیریت جامع این حیوانات است.

۳-۲. عنصر مادی

عنصر مادی به ترک فعل صورت گرفته توسط شهرداری‌ها در انجام وظایف قانونی خود اشاره دارد. طبق ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، این نهاد ملزم به انجام اقداماتی به‌منظور تأمین بهداشت عمومی و جلوگیری از تهدیدهای ناشی از سگ‌های پرسه‌زن است و براساس همین ماده و ارتباط آن با ماده ۲۹۵، کوتاهی در جمع‌آوری و کنترل سگ‌های پرسه‌زن، به‌عنوان عنصر مادی جرم محسوب می‌شود و این مورد بویژه در مواردی که امکان پیش‌گیری از این امور وجود دارد، بسیار پررنگ‌تر است.

۳-۳. عنصر روانی

عنصر روانی در مسئولیت کیفری شهرداری‌ها معمولاً در قالب سهل‌انگاری و قصور نهاد مسئول، خود را نمایان می‌سازد. در مورد اشخاص حقوقی در نظام حقوقی ایران، غالباً واژه سهل‌انگاری و

قصور در مورد نهادهای عمومی مطرح می‌شود؛ زیرا معمولاً در مورد اقدامات آنها، واژه سوءنیت بکار نمی‌رود و در اکثر موارد مسئولیت این اشخاص بر پایه قصور و ترک وظایف قانونی محقق می‌شود؛ بنابراین عنصر روانی شهرداری‌ها را می‌توان در تقصیر یا بی‌احتیاطی شخص مسئول، جست‌وجو کرد (محسنی، نیکومنظری، ۱۳۹۶ [الف]: ۲۵۴). همچنین با مشاهده آرای صادره از محاکم کیفری، بی‌توجهی شهرداری‌ها به تکالیف قانونی و عدم اتخاذ تدابیر لازم در جهت کنترل سگ‌های پرسه‌زن، مبنای اثبات عنصر روانی در این پرونده‌ها است.

۳-۴. رابطه علیت

این قسمت، ارتباط میان اقدامات شهرداری‌ها و نتیجه مجرمانه (آسیب شهروندان) را بررسی می‌کند. نیاز به رابطه علیت از این جهت است که ما زمانی می‌توانیم شهرداری‌ها را در قبال صدمات وارده به شهروندان مسئول بدانیم که جنایات و صدمات وارده به شهروندان، به رفتار شهرداری‌ها مستند باشد (ماده ۴۹۲ قانون مجازات اسلامی). مسیر استناد جنایات وارده به شهروندان، از راه سببیت می‌گذرد که این سخن به استناد ماده ۵۰۶ قانون مجازات اسلامی بیان می‌گردد و دادگاه به هنگام شناسایی مسئولیت برای شخص شهرداری‌ها، ملزم به اثبات این رابطه سببیت است که بدون وجود این رابطه نمی‌توان میان قصور شهرداری‌ها و نتیجه مجرمانه، پیوندی ایجاد کرد و در نهایت نمی‌توان قائل به مسئولیت شهرداری‌ها باشیم (ماده ۵۰۶ و ۵۲۹ قانون مجازات اسلامی). بنابراین با وجود این عناصر هرگاه قصور شهرداری‌ها در مدیریت سگ‌های پرسه‌زن موجب آسیب جدی به سلامت و امنیت مردم شود می‌توان مسئولیت کیفری آن را به اثبات رساند و به صرف برقراری رابطه علیت بین شخص حقوقی و صدمات و خسارات وارده می‌توان حکم به محکومیت شهرداری‌ها داد؛ زیرا پیش شرط شناسایی مسئولیت کیفری برای شهرداری‌ها، برقراری رابطه علیت است (فروتن و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۶۱).

۴. مجازات‌های قابل اعمال بر شخص شهرداری‌ها

یکی از فاکتورهای مهمی که در بررسی مجازات‌های قابل اعمال بر شهرداری‌ها به‌عنوان یک شخص عمومی غیردولتی باید مدنظر قرار گیرد، اهدافی است که از اعمال این مجازات‌ها به دنبال تحقق آنها هستیم. اهدافی مانند جلوگیری از تکرار جرم، تأمین امنیت و رفاه شهروندان، جبران خسارات بزه‌دیدگان و الزام شهرداری‌ها به اتخاذ تدابیر مورد نیاز در جهت کنترل سگ‌های پرسه‌زن در راستای تأمین امنیت شهروندان که در میان این اهداف، جلوگیری از تکرار جرم از جایگاه بالاتری برخوردار است (شریفی و دیگران، ۱۳۹۳: ۹۹؛ ضیائی چاهگاهی و دیگران، ۱۴۰۱: ۳۰۲). از آنجا که ضمانت اجرای سنتی همانند حبس و اعدام بر اشخاص حقوقی قابلیت اعمال

ندارند، اتخاذ ضمانت اجراهای مالی و غیرمالی از جمله جریمه، الزام به جبران خسارت، اصلاح وضعیت جرم‌زا و انتشار حکم محکومیت می‌تواند جایگزین‌های مؤثری نسبت به شخص شهرداری‌ها باشند (شریفی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۰۲).

۴-۱. جبران خسارت‌های مالی و معنوی

این موضوع که هر زمان شخص حقوقی موجب وقوع خسارات مالی شود و یا در تحقق جنایات، نقش داشته باشد باید از عهده جبران خسارات برآید، در نظام حقوقی ایران اثبات شده است (شاملو و نیکومنظری، ۱۳۹۹: ۲۵۰)؛ بنابراین هر زمان اثبات شود که قصور یا ترک فعل شهرداری‌ها در خصوص کنترل سگ‌های پرت‌زن، منتج به وقوع جنایت یا صدمات جسمی و روانی شهروندان گردد، این نهاد عمومی مسئول جبران تمامی خسارات است (عبداللهی و فرازمهر، ۱۳۹۷: ۲۵۷؛ موسوی مجاب و رفیع‌زاده، ۱۳۹۴[الف]: ۱۹۴). در همین راستا، دیه و خسارات مالی ناشی از جرم، از جمله هزینه‌های درمانی شهروندان، به‌عنوان نخستین خسارت‌هایی که شهرداری‌ها باید از عهده جبران آن‌ها برآید، مطرح می‌شود. افزون بر خسارات مادی، خسارات معنوی نظیر درد جسمی، اختلال روانی و غم و اندوه ناشی از حادثه نیز باید جبران گردد. این نوع جبران شامل آثار مستقیم و غیرمستقیم جرم بر زیان‌دیده است (عبداللهی و باباخانی، ۱۴۰۰: ۱۶۹؛ میرداداشی کاری و دیگران، ۱۴۰۲: ۲۷۶).

همچنین در صورتی که به‌واسطه گستردگی صدمات سگ‌های پرت‌زن به شهروندان، میزان خسارات متحمل شده بر شخص زیان‌دیده، بیش از مقدار دیه معین شده در قانون باشد، به نظر می‌رسد که هیچ مانعی در محکوم نمودن شهرداری‌ها به پرداخت مبلغی اضافه بر دیه قانونی وجود ندارد؛ زیرا ممکن است مبلغ دیه نتواند به‌تنهایی کفاف هزینه‌های درمانی زیان‌دیده را بدهد (کوهی اصفهانی، ۱۳۸۵: ۱۷۴).

۴-۲. انتشار حکم محکومیت

انتشار حکم محکومیت یکی از مؤثرترین مجازات‌های قابل‌اعمال بر شخص شهرداری‌ها است که می‌تواند تأثیرات گسترده و محکمی بر عملکرد شهرداری‌ها و اعتبار آن در بین مردم داشته باشد (شریفی، ۱۳۹۷: ۳۲۸). ممکن است برخی افراد، در مقام اشکال به این نظر، قائل به این باشند که انتشار حکم محکومیت شهرداری‌ها، به اعتبار و جاهت این نهاد عمومی در بین مردم آسیب خواهد رساند؛ ولی در جواب باید گفت که این حکم در راستای تأمین منافع جامعه قابل‌توجیه است؛ زیرا انتشار حکم، شهرداری‌ها را مجبور می‌نماید که در جهت اعاده اعتبار پیشین و بازیابی چهره از دست رفته خود در بین مردم، به اصلاح رفتار و شیوه مدیریت خود برآید (شاملو و

نیکومنظری، ۱۳۹۹: ۲۵۴). همچنین این ضمانت اجرا به مراتب اثرات قوی‌تری بر شخص شهرداری‌ها به واسطه اهمیت نگاه مردم و پشتوانه عمومی دارد و به همین خاطر هم شهرداری‌ها، مجبور به اصلاح رویه خود خواهد شد. انتشار حکم محکومیت شهرداری‌ها که همراه با جزئیات کامل پرونده است، پس از قطعی شدن حکم صادره از سوی دادگاه، به اطلاع عموم می‌رسد و هزینه‌های انتشار نیز طبیعتاً بر عهده خود شهرداری‌ها است (حسینی و شاملو، ۱۴۰۲: ۴۳۹-۴۴۰). در آخر باید به این نکته توجه کنیم که انتشار حکم محکومیت تنها زمانی جایز است که شهرداری‌ها به مجازات دیگری محکوم شده باشد و نمی‌توان شهرداری‌ها را صرفاً به انتشار حکم مجرمیت، محکوم کرد و به همین خاطر هم نیاز به اصلاح قوانین داریم تا به دادگاه این اختیار را بدهد که محکومیت شهرداری‌ها در قبال سگ‌های پرسه‌زن را در رسانه‌ها منتشر نماید (محسنی و نیکومنظری، ۱۳۹۷ [ب]: ۲۵۶).

۴-۳. اصلاح وضعیت جرم‌زا

یکی دیگر از ضمانت اجرای مهم و مؤثری که قانون‌گذار ایران می‌تواند در ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی وضع نماید، اصلاح وضعیت جرم‌زا است که هدف اصلی از مطرح نمودن این نوع مجازات برای شخص شهرداری‌ها، پیشگیری از طریق ملزم نمودن شهرداری‌ها به تغییر در شیوه مدیریت و اصلاح رویه خود است که به این طریق می‌توان از تحقق اتفاقات مشابه جلوگیری و حقوق از دست رفته بزه‌دیدگان را جبران نمود (شریفی، ۱۳۹۷: ۳۲۷؛ نیکومنظری، ۱۴۰۳: ۱۸۹).

۴-۴. خدمات اجتماعی رایگان

دیگر پیشنهادی که می‌توان در راستای تأمین منافع عمومی ارائه داد، محکوم کردن شهرداری‌ها به ارائه خدمات اجتماعی رایگان یا انجام اقدامات اصلاحی است. به‌طور مشخص‌تر می‌توان شهرداری‌ها را به انجام اقداماتی در راستای بهبود زیرساخت‌های شهری یا اجرای طرح‌های آموزشی به‌منظور پیشگیری از وقوع حوادث مشابه، محکوم کرد (شاملو و نیکومنظری، ۱۳۹۹: ۲۵۶).

۴-۵. اعمال مجازات تکمیلی و تبعی بر شهرداری‌ها

یکی از چالش‌های اصلی در اعمال مجازات تکمیلی و تبعی بر شهرداری‌ها، ابهام در قوانین مربوطه است. با نگاهی به ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی و توجه به مجازات‌های تکمیلی مندرج در این ماده به این نتیجه خواهیم رسید که هیچ‌منعی در اعمال مجازات تکمیلی بر شخص شهرداری‌ها وجود ندارد و در جواب آن دسته از افرادی که به واژه فرد مندرج در متن ماده اشاره می‌کنند باید

گفت که واژه فرد در این ماده از باب غلبه آمده است و با تفسیر منطقی می‌توان این دسته از مجازات‌ها را بر شهرداری‌ها حمل نمود (شاملو و نیکومنظری، ۱۳۹۹: ۲۵۸)؛ اما در مورد مجازات‌های تبعی باید گفت که اعمال مجازات‌های تبعی بر اشخاص حقوقی منطقی به نظر نمی‌رسد؛ زیرا ماهیت این نوع مجازات‌ها به شخصیت فردی مجرم مرتبط هستند و ارتباطی با ساختار اشخاص حقوقی ندارند و حتی می‌توان بیان داشت که مجازات‌های تبعی اساساً قابلیت اعمال بر اشخاص حقوقی را ندارند (حسینی و شاملو، ۱۴۰۲: ۴۱۳).

۵. موانع حقوقی تحقق مسئولیت کیفری شهرداری‌ها

شناسایی مسئولیت کیفری برای نهادهای عمومی مانند شهرداری‌ها مستلزم آن است که چارچوب‌های قانونی روشن، منسجم و فاقد ابهام در زمینه وظایف، حدود مسئولیت و ضمانت اجرای مرتبط وجود داشته باشد. با این حال، بررسی قوانین موجود نشان می‌دهد که در مسیر تحقق این مسئولیت، موانع جدی حقوقی و قانونی وجود دارد که در غیاب اصلاحات ساختاری، اجرای مؤثر عدالت کیفری را با مشکل مواجه می‌سازد. در ادامه به مهم‌ترین این موانع پرداخته می‌شود.

۵-۱. ابهام در قوانین مرتبط با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی

قوانین موجود، از جمله ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی و دیگر مقررات متفرقه، اگرچه به موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی اشاره کرده‌اند، اما در خصوص موارد خاصی مانند مسئولیت مرتبط با بهداشت و امنیت عمومی، فاقد شفافیت و صراحت لازم هستند. این مقررات عموماً به کلی‌گویی بسنده کرده و از پرداختن دقیق به حوزه‌هایی نظیر بهداشت شهری، نگهداری و کنترل حیوانات بی‌سرپرست و آثار ترک وظیفه نهادهای عمومی، غفلت کرده‌اند. در همین راستا پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار در اصلاحات آتی، به این خلأهای حقوقی توجه کند. تا آن زمان نیز، به منظور حمایت از حقوق شهروندان، می‌توان با تفسیر موسع از اصول کلی، مسئولیت کیفری شهرداری‌ها را در این زمینه شناسایی کرد (شهبازی‌راد، ۱۳۹۶: ۴۷).

۵-۲. اعمال حاکمیت محسوب شدن اقدامات شهرداری‌ها

برخی معتقدند که خدمات شهری از مصادیق اعمال حاکمیت محسوب می‌شود و همین امر، مانع از تحقق مسئولیت کیفری برای شهرداری‌ها می‌گردد. با این حال، چنین برداشتی به دلیل فقدان تعیین دقیق حدود و مصادیق اعمال حاکمیتی، ممکن است موجب تضییع حقوق شهروندان شود؛ چراکه عدم انجام وظایف مرتبط با تأمین امنیت و بهداشت عمومی نباید تحت لوای اعمال حاکمیت، از مسئولیت خارج شود (محمدی و خانی‌زاده، ۱۳۹۲: ۷۸؛ واعظی، ۱۳۹۴: ۲۱۷).

حتی اگر به استناد تبصره ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی، قائل به عدم امکان مجازات تعزیری برای شهرداری‌ها باشیم، این نهاد همچنان در برابر دیه و جبران خسارات وارده به زیان‌دیدگان مسئول است (قدسی و فاضلی هریکندی، ۱۳۹۹: ۲۲۴).

۳-۵. دشواری اثبات رابطه علیت میان کوتاهی شهرداری‌ها و وقوع حادثه

یکی از اصلی‌ترین و شاید مهم‌ترین مانع در راه شناسایی مسئولیت کیفری شهرداری‌ها، دشواری در اثبات رابطه علیت میان کوتاهی شهرداری‌ها و حوادث ناشی از آن است. مخالفان مسئولیت کیفری برای شهرداری‌ها بر این عقیده هستند که استناد تقصیر به شخص شهرداری‌ها، امری ناممکن بوده (حبیب‌زاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۲۶؛ رفیع‌زاده و موسوی مجاب، ۱۳۹۴ [ب]: ۱۵۰) و اثبات ارتباط میان قصور شهرداری در مدیریت سگ‌های پره‌زن و حوادثی که از آن ناشی می‌شود، اغلب دشوار است. یکی از دلایل این امر، احتمال دخالت سایر نهادها یا عوامل در وقوع حادثه است که فرآیند تعیین مسئولیت شهرداری را پیچیده‌تر می‌کند (کاظمی و چگینی، ۱۴۰۰: ۱۹۴). به‌منظور برطرف کردن این مشکل، استفاده از کارشناسان و تحقیقات تخصصی در این زمینه که بتواند از مسیر بررسی‌های علمی و تخصصی، ارتباط میان کوتاهی شهرداری‌ها و وقوع حادثه را مشخص کند، بسیار مفید خواهد بود. همچنین لازم است شهرداری‌ها در ثبت و مستندسازی اقدامات خود دقیق‌تر عمل کنند تا در صورت نیاز بتوان از این مستندات در جهت حل پرونده‌ها استفاده کرد.

۴-۵. انکار و توجیه مسئولیت از سوی شهرداری‌ها

در برخی موارد، نمایندگان شهرداری‌ها به‌جای پذیرش مسئولیت، درصدد انکار یا توجیه قصورهای صورت گرفته برمی‌آیند. این مسئله، پیگیری حقوقی شهروندان را دشوار کرده و مانع اجرای مؤثر عدالت کیفری می‌شود (کاظمی و چگینی، ۱۴۰۰: ۱۹۴).

در این زمینه، وضع قوانین روشن، الزام‌آور و صریح درباره حدود وظایف، الزامات پاسخگویی و ضمانت اجرای تخلف، گامی اساسی در جهت مقابله با فرار از مسئولیت محسوب می‌شود.

۶. چالش‌های اجرایی در تحقق مسئولیت کیفری شهرداری‌ها

در کنار موانع قانونی، تحقق مسئولیت کیفری برای شهرداری‌ها با مجموعه‌ای از چالش‌های اجرایی روبه‌روست که ریشه در مشکلات نهادی، ساختاری، اجتماعی و مالی دارند. این چالش‌ها الزاماً به معنای نفی مسئولیت نیستند، بلکه نشان می‌دهند که ظرفیت نهادی، اطلاع‌رسانی، هماهنگی

میان سازمان‌ها و منابع مالی می‌تواند در اعمال مؤثر مسئولیت کیفی، نقش بسزایی داشته باشد. بررسی این چالش‌ها برای ارائه راهکارهای عملی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

۶-۱. اخلاق در کارآمدی شهرداری‌ها

گروهی از نویسندگان بر این عقیده هستند که محکومیت شهرداری‌ها می‌تواند منجر به بدنامی و اخلاق در عملکرد شهرداری‌ها شود و اصل تداوم در خدمات عمومی را نقض نماید (مؤذن‌زادگان و بیگی‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۵۱)؛ ولی در حقیقت باید گفت که محکومیت شهرداری‌ها هیچ خللی در روند ارائه خدمات عمومی ندارد و در رابطه با بدنامی شهرداری‌ها، این خود شخص شهرداری‌ها بوده که موجبات بدنامی خود را فراهم نموده است و از طرفی، محکوم کردن شهرداری‌ها حتی می‌تواند منجر به تلاش بیشتر شهرداری‌ها به منظور افزایش خدمات عمومی با استفاده از منابع و امکانات موجود در جهت بازپس‌گیری وجهه از دست رفته و تلاش بیشتر در رعایت الزامات قانونی شود (عبداللهی، ۱۳۹۹: ۱۸۶ و ۱۸۹).

۶-۲. کمبود بودجه و امکانات

شهرداری‌ها به‌ویژه در شهرهای کوچک‌تر، اغلب با محدودیت‌های مالی و تجهیزاتی مواجه‌اند که اجرای وظایف بهداشتی مانند جمع‌آوری سگ‌های پرت‌ساز را دشوار می‌سازد. این کمبود منابع، احتمال بروز سهل‌انگاری ناخواسته را افزایش داده و مسئولیت کیفی را از جنبه نظری به چالشی اجرایی و پیچیده تبدیل می‌کند.

راهکار مقابله با این چالش، پیش‌بینی بودجه مشخص در قانون برای مدیریت حیوانات پرت‌ساز و تشویق به همکاری با سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای خصوصی است که می‌توانند در تأمین منابع و امکانات، نقش مؤثری داشته باشند.

۶-۳. عدم هماهنگی میان شهرداری‌ها و سایر نهادهای ذی‌ربط

در برخی موارد، ضعف هماهنگی میان شهرداری‌ها و نهادهایی چون سازمان دامپزشکی یا اداره محیط‌زیست، منجر به ناکارآمدی در مدیریت حیوانات پرت‌ساز و انتقال مسئولیت می‌شود. این وضعیت می‌تواند سبب تداخل وظایف و عدم شناسایی مسئول اصلی شود.

پیشنهاد می‌شود به‌منظور حل این مشکل، یک سیستم همکاری میان شهرداری‌ها و سایر نهادهای ذی‌ربط از طریق تشکیل کارگروه‌های تخصصی ایجاد شود تا ضمن افزایش اثربخشی اقدامات، نقش و حدود مسئولیت شهرداری‌ها به‌وضوح مشخص گردد (محمدی و علم‌بیگی، ۱۴۰۳: ۲۳۹).

۶-۴. عدم آگاهی عمومی از حقوق شهروندی و مسئولیت‌های شهرداری‌ها

یکی دیگر از چالش‌های مهم، ناآگاهی گروهی از شهروندان نسبت به حقوق خود و تکالیف قانونی شهرداری‌ها است. این ناآگاهی موجب می‌شود موارد کوتاهی نهادهای عمومی، به‌موقع گزارش نشده یا پیگیری حقوقی مؤثری انجام نگیرد.

آموزش عمومی، فرهنگ‌سازی از طریق رسانه‌ها و برگزاری برنامه‌های آگاهی‌بخشی توسط نهادهای حقوقی و اجتماعی می‌تواند ابزار مؤثری در توانمندسازی شهروندان برای مطالبه‌گری قانونی باشد (مقانی و دیگران، ۱۴۰۳: ۳۸۵).

۷. رویه قضایی

مطالعه رویه قضایی نشان می‌دهد که شهرداری می‌تواند من‌باب آسیب‌های ناشی از حضور سگ‌های پرسه‌زن مسئول شناخته شود. در پرونده‌ای که طی آن فردی در شهرستان خلخال توسط سگ‌های بی‌سرپرست مورد حمله قرار گرفته و دچار جراحات شد، دادگاه کیفری شعبه ۱۰۱ این شهرستان در دادنامه شماره ۱۴۰۳۰۷۳۹۰۰۰۰۳۹۱۸۸ به تاریخ ۱۴۰۳/۰۱/۱۵، شهرداری‌ها را به استناد مواد ۵۲۶، ۵۲۹، ۵۶۹، ۷۰۹ و ۷۱۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، به علت تسبیب در صدمه بدنی غیرعمدی محکوم کرد. رأی دادگاه بر این اساس صادر شد که شهرداری‌ها مسئولیت جمع‌آوری و کنترل سگ‌های پرسه‌زن را دارند و عدم انجام این وظیفه، مصداق ترک فعل و بی‌مبالاتی است که منجر به ورود صدمه به شاکی شده است.

در پرونده دیگری که در آن راننده موتورسیکلت به دلیل حمله ناگهانی سگ‌های پرسه‌زن از حاشیه جاده، کنترل وسیله خود را از دست داد و دچار حادثه شده بود، دادگاه با استناد به این که شهرداری‌ها مسئول حفظ امنیت شهروندان در برابر تهدیدهای ناشی از سگ‌های پرسه‌زن هستند، رأی بر عدم استماع دعوی صادر کرد. در این پرونده، شاکی صرفاً بیمه شخص ثالث را طرف دعوی قرار داده بود و شهرداری‌ها را به عنوان یکی از خواندگان معرفی نکرد. دادگاه با این استدلال که مسئولیت شهرداری‌ها در وقوع حادثه تأثیر مستقیم دارد، اعلام کرد که تا زمانی که میزان تقصیر شهرداری‌ها به واسطه رأی محکمه به اثبات نرسد، بیمه مکلف به جبران خسارت نیست.^۱

در یکی دیگر از پرونده‌های مطرح‌شده، شعبه‌ای از دادگاه بندر امام در دادنامه شماره ۱۴۰۳۳۷۳۹۰۰۰۶۵۹۸۸۵۱ شهرداری‌ها را به دلیل عدم جمع‌آوری سگ‌های پرسه‌زن، به پرداخت دیه محکوم کرد. دادگاه در این پرونده استدلال کرد که ترک فعل شهرداری‌ها در جمع‌آوری

1. <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/38268>

سگ‌ها، مصداق بی‌مبالاتی است و این امر از وظایف سازمانی شهرداری‌ها نشأت می‌گیرد. براساس این رأی، عدم اقدام شهرداری‌ها برای مدیریت سگ‌های پرسه‌زن به‌عنوان مصداقی از ترک فعل تلقی می‌شود و می‌تواند مسئولیت شهرداری‌ها را در قبال جبران خسارت‌های وارد شده به اثبات برساند.

با بررسی این پرونده‌ها می‌توان دریافت که در برخی موارد، دادگاه‌ها امکان دارد ترک فعل شهرداری‌ها در مدیریت سگ‌های پرسه‌زن را از مصادیق بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی بدانند و شهرداری‌ها را موظف به پرداخت دیه و جبران خسارت ناشی از حمله این حیوانات بدانند. در این راستا، پرداخت دیه توسط شهرداری در رویه قضایی برای قضات، مقبول بوده و این ارگان در صورت محکومیت باید این مبلغ را از بودجه سالانه خود، پرداخت کند (بهرامی، ۱۴۰۲: ۲۸۲). این رویه نشان می‌دهد برخی دادگاه‌ها، شهرداری‌ها را به‌عنوان شخص حقوقی مسئول شناخته‌اند و محکومیت آن به پرداخت دیه و غرامت، می‌تواند گامی در جهت شناسایی مسئولیت کیفری برای نهادهای عمومی تلقی شود (اشتیاق، ۱۳۸۷: ۳۳۷).

علاوه بر مسئولیت ناشی از صدمات جسمانی، مطالعه رویه قضایی نشان می‌دهد که در برخی پرونده‌ها، ممکن است شهرداری‌ها به‌دلیل تهدید علیه بهداشت عمومی ناشی از حضور سگ‌های پرسه‌زن مسئول شناخته شود. رکن قانونی بزه تهدید علیه بهداشت عمومی ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵) است.

در پرونده‌ای به شماره دادنامه ۰۰۸۰۶ دادگاه بدوی، نگهداری سگ در منزل مسکونی را مصداق بزه تهدید علیه بهداشت عمومی تلقی و مستند به شکایت شکات و جوابیه استعلام از وزارت بهداشت، فرد را محکوم نموده که این رای مطابق دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۲۲۰۹۰۰۸۲۳ در دادگاه تجدید نظر عیناً تأیید و قطعیت یافته است. حال با توجه به اینکه سگ‌های خانگی تحت انواع اقدامات و بازدیدهای پزشکی می‌باشند و خطرات کمتری نسبت به سگ‌های پرسه‌زن دارند می‌توانند مصداق تهدید علیه بهداشت عمومی تلقی شوند و در نتیجه، سگ‌های پرسه‌زن به مراتب بیشتر از این گونه سگ‌ها، بهداشت عمومی را با مخاطره مواجه می‌کنند.

۸. مطالعه تطبیقی

در کشورهای اروپایی، رویکردهای متنوعی برای کنترل، مدیریت و مهار سگ‌های پرسه‌زن وجود دارد که بسته به فرهنگ، قوانین و شرایط اجتماعی هر کشور متفاوت است. در قبرس، براساس بند

۱ ماده ۳ قانون سگ (۲۰۰۲ (I) ۱۸۴)^۱، هیچ فردی اجازه مالکیت سگ را ندارد؛ مگر اینکه مجوزهای لازم را از مراجع ذیصلاح دریافت کند. این مجوزها به صورت سالانه صادر شده و تمدید آن مشروط به ارائه مدارک بهداشتی دام یا دفترچه سلامت صادر شده توسط دامپزشک است. علاوه بر این، مقامات مسئول، موظف به ثبت اطلاعات مالکان سگ هستند تا نظارت بر نگهداری حیوانات با دقت بیشتری انجام شود.

در یونان، براساس بند ۲ ماده a17 قانون (۲۰۱۲/۴۰۳۹)^۲، شهرداری‌ها مسئول حمایت از سگ‌های پرستار هستند، و تعداد محدودی از شهرداری‌ها پناهگاه‌های مخصوص برای نگهداری این حیوانات دارند. این در حالی است که در ایرلند، تعهدات قانونی عمدتاً به مالکان و فروشندگان حیوانات اعمال می‌شود. در کشورهای بلژیک، فرانسه و هلند، نگهداری از سگ‌ها با در نظر گرفتن شغل مالک و رفاه حیوان انجام می‌شود، در حالی که ایتالیا رویکردی حمایتی و قانونی نسبت به حیوانات خانگی و کنترل سگ‌های پرستار دارد. طبق بند ۱ ماده ۳ قانون (۱۹۹۱/۲۸۱) ایتالیا^۳، شهرداری‌ها مکلف به جمع‌آوری و نگهداری سگ‌های پرستار هستند و موظف هستند از آن‌ها تا پایان عمر مراقبت کنند، مگر آنکه حیوان به بیماری‌های جدی مبتلا باشد که امکان درمان نداشته باشد (Papavasili et al, 2024: 331-333).

در مجموع، سیاست‌های اتخاذ شده در کشورهای اروپایی برای مدیریت سگ‌های پرستار متفاوت است. در بلژیک و هلند، رویکرد انسان‌محور غالب است، در حالی که در دانمارک و بلغارستان، قوانین به صورت صریح و سخت‌گیرانه اعمال می‌شود. اسلوونی برنامه‌هایی متمرکز بر رفاه حیوانات دارد و برخی کشورهای دیگر مانند مالتا، از شیوه‌های ترکیبی بهره می‌برند که هم‌زمان به حقوق حیوانات و سلامت عمومی توجه دارند. (Papavasili et al, 2024: 336).

در بیشتر کشورهای اروپایی، مسئولیت جمع‌آوری و مدیریت سگ‌های پرستار بر عهده شهرداری‌هاست، اما در برخی کشورها این وظیفه به نهادهای دیگر واگذار شده است. در کانادا و ایالت‌های مختلف آن، علاوه بر حمایت گسترده از حیوانات، کنترل سگ‌های پرستار بر عهده شهرداری‌ها قرار دارد. این کشورها با اتخاذ رویکردی قانون‌محور، تلاش دارند ضمن حمایت از حقوق حیوانات، بهداشت عمومی و امنیت شهروندان را تأمین کنند.

1. Article 3 (1) of law 184 (I) / 2002 Cyprus: "No person may own a dog unless he has been provided with the relevant possession permit issued by the competent authority in accordance with the First Schedule."

2. Article 17a (2) of law 4039/2012 Greece: "...With responsibility for animal welfare associations or unions or municipalities..."

3. Article 4 of Law 281/91 Italy: "Municipalities, individual or associated, and mountain communities shall give priority to the implementation of birth control plans (. . .) through sterilization..."

نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان می‌دهد مسئله مدیریت سگ‌های پرسه‌زن، تنها یک چالش زیست‌محیطی و اجتماعی نیست؛ بلکه موضوعی حقوقی و کیفری است که نیازمند پاسخگویی دقیق شهرداری‌ها به‌عنوان نهادهای عمومی است. با استناد به قوانین ایران، به‌ویژه ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها و ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، شهرداری‌ها موظف به مدیریت، نظارت و کنترل حیوانات پرسه‌زن در جهت حفظ سلامت و امنیت عمومی هستند، کوتاهی در انجام این وظایف می‌تواند به‌عنوان ترک فعل مجرمانه تلقی شده و منجر به مسئولیت کیفری و مدنی این نهادها شود.

این مقاله تأکید می‌کند که پیامدهای ناشی از عدم مدیریت سگ‌های پرسه‌زن، ابعاد مختلفی از جمله اجتماعی، امنیتی، بهداشتی و حتی اقتصادی را در بر می‌گیرد. از منظر اجتماعی، عدم جمع‌آوری این حیوانات منجر به کاهش اعتماد عمومی و تضعیف مشروعیت شهرداری‌ها می‌شود. از منظر بهداشتی نیز، انتقال بیماری‌های مشترک میان انسان و حیوان می‌تواند تأثیرات بسیاری بر سلامت عمومی ایجاد کند. در بعد امنیتی نیز حملات فیزیکی این حیوانات به شهروندان و حوادث ناشی از ورود آن‌ها به معابر، امنیت جامعه را به خطر می‌اندازد. افزون بر این، پیامدهای اقتصادی مانند کاهش ارزش املاک و تأثیرات منفی بر صنعت گردشگری نیز از دیگر تأثیرات مرتبط هستند.

پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، ابعاد حقوقی مسئولیت کیفری شهرداری‌ها را به‌دقت بررسی کرده و با تحلیل رویه قضایی نشان داده است که در بسیاری از موارد ترک فعل شهرداری‌ها در مدیریت سگ‌های پرسه‌زن به‌عنوان سهل‌انگاری کیفری تفسیر شده است. دادگاه‌ها در این موارد، احکام جبران خسارت و حتی پرداخت دیه را به شهرداری‌ها تحمیل کرده‌اند که نشان‌دهنده پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در نظام حقوقی ایران است. بر همین اساس و به‌منظور پیشگیری از تکرار آسیب‌ها و ارتقای کارآمدی نظام حقوقی، پیشنهادهایی جهت اصلاح قوانین و سازوکارهای اجرایی در ادامه ارائه می‌شود:

۱. اصلاح و شفاف‌سازی قوانین کیفری مرتبط با اشخاص حقوقی: پیشنهاد می‌شود ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی به‌صورت صریح‌تر مسئولیت کیفری نهادهای عمومی همچون شهرداری‌ها را در موارد ترک فعل، تبیین کند تا دادگاه‌ها در تشخیص مسئولیت، با ابهام مواجه نشوند.

۲. وضع قوانین خاص درباره حیوانات بی‌سرپرست: خلأ قانونی در خصوص نحوه مدیریت سگ‌های پرسه‌زن و تعیین تکلیف دقیق نهادهای مسئول احساس می‌شود. تدوین یک

قانون جامع حمایت و کنترل حیوانات پر سه‌زن می‌تواند وظایف شهرداری، دامپزشکی، محیط زیست و نیروی انتظامی را تفکیک و شفاف کند.

۳. پیش‌بینی ضمانت اجرای خاص برای اشخاص حقوقی عمومی: لازم است ضمانت‌های اجرایی نظیر الزام به اصلاح ساختار، ارائه خدمات عمومی رایگان یا انتشار عمومی احکام به‌طور مشخص برای نهادهای عمومی در قانون گنجانده شود تا جنبه بازدارندگی و جبرانی آن حفظ شود.

۴. ایجاد سامانه نظارت عمومی بر ترک فعل شهرداری‌ها: ایجاد سامانه‌ای برای ثبت گزارش‌های مردمی درباره کوتاهی شهرداری‌ها در حوزه وظایف ایمنی و بهداشت عمومی (از جمله جمع‌آوری سگ‌های پر سه‌زن)، می‌تواند مبنایی برای آغاز پیگیری حقوقی و کیفری باشد.

۵. آموزش حقوقی به مدیران شهری: پیشنهاد می‌شود مدیران میانی و ارشد شهرداری‌ها با اصول حقوق کیفری و مدنی مرتبط با ترک فعل، مسئولیت‌های قانونی و تبعات آن آشنا شوند تا تصمیم‌گیری‌ها، مسئولانه‌تر انجام شود.

کتابنامه

- اشتیاق، وحید (۱۳۸۷). مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در لایحه قانون مجازات اسلامی. پژوهش‌های حقوقی، ۷ (۱۳).
- بهرامی، مژگان (۱۴۰۲). بررسی شرایط حاکم بر اجرای احکام کیفری اشخاص حقوقی با تمرکز بر محکومیت اشخاص حقوق عمومی و حقوق خصوصی به پرداخت دیه. تحقیقات حقوق قضایی، ۴ (۷).
- جعفری، مجتبی (۱۳۹۵). مبانی و اصول مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ایران. پژوهش‌نامه حقوق کیفری، ۷ (۲).
- جواهری، علی (۱۳۹۸). جرایم مبتنی بر ترک فعل در نظام کیفری ایران. فقه، حقوق و علوم جزا، ۴ (۱۱).
- حبیب‌زاده، محمدجعفر؛ شریفی، محسن؛ عیسائی تفرشی، محمد؛ فرجیها، محمد (۱۳۹۲). دگرگونی‌های مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ایران. مجله حقوقی دادگستری، ۷۷ (۸۲).
- حسینی، مهدی؛ شاملو، باقر (۱۴۰۲). چالش‌های پاسخ‌های کیفری جرائم اشخاص حقوقی در نظام حقوقی ایران. مطالعات حقوقی، ۱۶ (۲).
- سلیمانی مورچه‌خورتی، الهه؛ غلام‌پور ارباستان، هومن (۱۴۰۲). مروری بر چالش‌های مدیریت

سگ‌های پره‌زن آزاد در کشور. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۳۱ (۶).

شاملو، باقر؛ نیکومنظری، امین (۱۳۹۹). ضمانت اجرای اشخاص حقوقی با تکیه بر کارکردهای کیفر در نظام‌های حقوق کیفری ایران، انگلستان و آمریکا. پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۲ (۱). شریفی، محسن (۱۳۹۷). گستره‌ی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، در حقوق ایران و اسکاتلند. مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۴۸ (۲).

شریفی، محسن؛ حبیب‌زاده، محمدجعفر؛ عیسی‌ای تفرشی، محمد؛ فرجی‌ها، محمد (۱۳۹۲). انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی در نظام کیفری ایران و انگلستان. آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۰ (۶).

شریفی، محسن؛ حبیب‌زاده، محمدجعفر؛ فرجی‌ها، محمد (۱۳۹۳). ارزیابی ضمانت اجرای کیفری نسبت به اشخاص حقوقی (تحلیل ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱). پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۲ (۳).

شهبازی‌راد، رضا (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی اجرای احکام علیه اشخاص حقوقی حقوق عمومی در نظام حقوقی ایران. پژوهش ملل، ۲ (۱۷).

ضیایی چاهگاهی، سید یاسر؛ جمشیدی، علیرضا؛ آشوری، محمد (۱۴۰۱). افتراقی شدن دادرسی کیفری جرایم اشخاص حقوقی؛ مبانی، ضرورت و ضوابط. مجله حقوقی دادگستری، ۸۶ (۱۱۹).

عبداللهی، افشین (۱۳۹۹). مسئولیت کیفری موسسات خصوصی حرفه‌ای عهده‌دار مأموریت عمومی. پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۱ (۲).

عبداللهی، افشین؛ باباخانی، عرفان (۱۴۰۰). امکان اعمال جایگزین‌های تعقیب کیفری نسبت به اشخاص حقیقی و حقوقی در حقوق ایران و فرانسه. پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۲۲ (۵۳).

عبداللهی، افشین؛ فرازمهر، جواد (۱۳۹۷). امکان اعمال ضمانت اجرای کیفری در مورد اشخاص حقوقی حقوق عمومی. پژوهش حقوق کیفری، ۷ (۲۶).

عسگری مروت، علی؛ حاجی ده‌آبادی، احمد (۱۳۹۸). ترک فعل در جنایات غیر عمدی: از معیار تا مصداق. پژوهش حقوق کیفری، ۸ (۲۹).

عسگری، محمد؛ جوانمیری‌پور، محسن؛ عسگری، مریم؛ اعتماد، وحید (۱۴۰۱). نقش سگ‌های ولگرد در تعارض با انسان و حیات وحش در محیط شهری و راهکارهای تعدیل آن؛ مطالعه موردی: شهر رباط کریم. مطالعات محیط‌زیست، منابع طبیعی و توسعه پایدار، ۶ (۲).

غیاثوند، احمد (۱۳۹۹). سازوکار اعتماد مردم به عملکرد دولت در شرایط شیوع کرونا.

دولت پژوهی، ۶ (۲۲).

فروتن، مصطفی؛ یزدانی نصرآباد علیا، مرتضی؛ پاک‌نهاد، امیر (۱۴۰۱). قابلیت انتساب جرائم به اشخاص حقوقی از منظر نظریه عمومی تناسب. *جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، ۵ (۹).
قدسی، سید ابراهیم؛ فاضلی هریکندی، حسین (۱۳۹۹). چالش‌های تحقیقات مقدماتی جرایم اشخاص حقوقی. *مجله حقوقی دادگستری*، ۸۴ (۱۱۱).
قلی‌زاده، بهروز (۱۳۹۶). اعمال قواعد عمومی مجازات نسبت به اشخاص حقوقی. *تعالی حقوق*، ۳ (۱۹).

قیوم‌زاده، محمود؛ دانا، امیررضا؛ شمس ناتری، محمدابراهیم (۱۴۰۱). آلودگی محیط‌زیست توسط اشخاص حقوقی و مسئولیت کیفری آن‌ها نسبت به جنایات ناشی از آن. *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۲ (۴).

کاظمی، سیدسجاد؛ چگینی، حامد (۱۴۰۰). چالش‌های احقاق حق بزه‌دیدگان جرایم اشخاص حقوقی. *مطالعات حقوق بشر اسلامی*، ۱۰ (۲).
کرامتی‌معز، هادی (۱۴۰۳). *جرم‌شناسی (طرح مباحث نوین در دانش جرم‌شناسی)*. ایران، تهران: شرکت سهامی انتشار.

کرامتی‌معز، هادی؛ زند راد مجرد، پریسا (۱۴۰۳). حمایت از گونه‌های حیوانی در پرتو آموزه‌های قرآنی و جرم‌شناسی‌های انتقادی نوین. *فصلنامه فقه جزای تطبیقی*، ۴ (۴).
کوهی اصفهانی، کاظم (۱۳۸۵). بررسی ماهیت حقوقی دیه. *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۲ (۱۹).
محسنی، فرید؛ نیکومنظری، امین (۱۳۹۷) [ب]. چالش‌های نظری و عملی فرآیند تعقیب، رسیدگی و اجرای مجازات اشخاص حقوقی در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲. *پژوهشنامه حقوق کیفری*، ۱۰ (۲).

محمدنژاد، محمد (۱۴۰۲). مروری بر چالش‌ها و روش‌های کنترل سگ‌های پرتو آزاد در محیط‌زیست شهری. *پژوهش در ایمنی، سلامت و محیط زیست*، ۱ (۴).
محمدنژاد، محمد (۱۴۰۳). چالش‌های کنترل جمعیت سگ‌های پرتو آزاد در ایران و ارائه راهکارهای پایدار با تاکید بر رویکرد CNVR و نقش نهادهای اجتماعی. *اولین همایش ملی محیط زیست شهری*، تهران.

محمدی، علیرضا (۱۳۹۹). تأثیر سگ‌های ولگرد بر سلامتی انسان و محیط‌زیست. *همایش ملی کشاورزی و سلامت، دانشگاه علوم پزشکی جیرفت*، اسفند ۱۳۹۹.
محمدی، علیرضا؛ علم‌بیگی، امیر (۱۴۰۳). بررسی عوامل مؤثر بر رفتار غذادهی مردم به سگ‌های ولگرد در شهرستان جیرفت. *نشریه محیط زیست طبیعی*، ۷۷.

- محمدی، قاسم؛ خانیزاده، علیرضا (۱۳۹۲). مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی دولتی در عرصه داخلی. پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱ (۲).
- مقانکی، احسان؛ قلیخانی، نوید؛ تک تهرانی، عطیه (۱۴۰۳). نگرش روستاییان استان قزوین درباره سگ‌های ولگرد (Canis familiaris) و روش‌های مدیریت شرایط کنونی. فصلنامه علوم محیطی، ۲۲ (۳).
- موسوی مجاب، درید؛ رفیع‌زاده، علی (۱۳۹۴) [الف]. ضمانت اجراهای جرایم اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲. دیدگاه‌های حقوق قضائی، ۲۰ (۶۹).
- موسوی مجاب، سید درید؛ رفیع‌زاده، علی (۱۳۹۴) [ب]. دامنه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی. پژوهش حقوق کیفری، ۴ (۱۳).
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی؛ بیگی‌زاده، بهروز (۱۳۹۸). بررسی جامعه‌شناسی سیاسی جرم در ایران از دیدگاه آیین دادرسی کیفری اشخاص حقوقی حاکمیتی. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۲ (۳).
- میرداداشی کاری، مهدی؛ مخلص آبادی فراهانی، عصمت؛ دلشاد معارف، ابراهیم (۱۴۰۲). واکاوی شرایط خسارت معنوی اشخاص حقوقی در حقوق ایران و انگلیس. مطالعات فقه اقتصادی، ۵ (۵).
- نوروزی، بهروز؛ نوروزنیا، شکور؛ سید حاتمی، مریم (۱۴۰۲). مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قبال آلودگی هوا از منظر فقه و حقوق. فقه جزای تطبیقی، دوره ۳، شماره ۳.
- نیکومنظری، امین (۱۴۰۳). قابلیت انطباق مجازات اشخاص حقوقی با اصول سنتی حاکم بر مجازات‌ها در نظام حقوقی ایران با رویکردی به نظام‌های کیفری آمریکا و انگلستان. پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۵ (۱).
- نیکومنظری، امین؛ محسنی، فرید (۱۳۹۶) [الف]. نقد رویکرد قانون‌گذار کیفری ایران در نحوه انتساب رفتار مجرمانه به اشخاص حقوقی. پژوهش‌نامه حقوق کیفری، ۸ (۲).
- واعظی، سیدمجتبی (۱۳۹۴). معیار عمل حاکمیت در حقوق اداری ایران. مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۷ (۲).
- الهامی اطهر، محمدرضا (۱۴۰۲). مسئولیت کیفری صدمات ناشی از سگ‌های ولگرد. تحقیقات حقوق قضایی، ۴ (۷).
- هدایتی‌زاده عمران، اکبر؛ رفیعی، علیرضا؛ بابامحمودی، فرهنگ؛ علیزاده نوایی، رضا؛ ولدان، رضا (۱۳۹۱). مروری بر بیماری لیتوسپیروز در ایران. مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ۲۲ (۹۴).

- Psychological Context of Stray Dogs in the Legal System of Bosnia and Herzegovina. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31 (3).
- Grennan, Eleanor , Fielding, William (2008). Tourists reactions to non-human animals: Implications for tourist-animal research in the Caribbean. *Environmental Science, Sociology*.
- Papavasili, T., A. Kontogeorgos, A.K., Mavrommati, A., Sossidou, E.N., Chatzitheodoridis, F. (2024). Review of stray dog management: dog days in the European countries. *BULGARIAN JOURNAL OF VETERINARY MEDICINE*, 27 (2).